

מכון הג'וינט

לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה בישראל
טל שם בדוקד"ל

Brookdale Institute

**GERONTOLOGY AND
ADULT HUMAN DEVELOPMENT IN ISRAEL**
American Joint Distribution Committee

דפי דיון

לברור המונח "זקן" במקרא

מאת

ד"ר משה א. קורץ

פברואר, 1977

מס. 16-77

BR-D-16-77

המכון

הוא מכון ארצי למחקר וללימודים ביהדות, הממונה על ידי משרד החינוך והתרבות. הוא נוסד ב-1974 ופועל למען המחקר והלימודים ביהדות. המכון מחנך את יהודי אמריקה, בעזרתו של קרן ברוקסיד.

בפעולתו המכון מסייע במחקר ובלימודים ביהדות. המכון מחנך את יהודי אמריקה, בעזרתו של קרן ברוקסיד. המכון מחנך את יהודי אמריקה, בעזרתו של קרן ברוקסיד.

דפי

נכתב
במדע
והשיר

הכוונ
הדיון

המימ
אלה

מקצוע ומתמחים
יבם של המדיניות

BR-D-16-77

c.3

זית לשם העשרת

א כוונה ליצג את

גורץ, משה א.

לברור המונח "שקן" במקרא

במקרא

מכון ברוקדייל: הספרייה

BR-D-16-77

/ לבירור המונח 'זקן' במקרא

קורץ, משה אריה

5398-20

לברור המונח "זקן" במקרא

מאת

ד"ר משה א. קורץ

פברואר, 1977

פ ת ח ד ב ר

א.

באביב 1976 פנה אלי ד"ר ישראל כ"ץ בהצעה שאקבל על עצמי הכנת תכנית למחקר על "זקן והזדקנות במסורת ישראל". לאחר שיקול לא ארוך חשתי וראיתי בכך משימה, שיש בה אתגר אשר הבלתי מוגדר בו מרובה עדיין על המוגדר והברור.

ככל שפניתי לאנשים השייכים והקרובים איכשהו לנושא, או אף לרחוקים ממנו, וספרתי להם על ההצעה, זכיתי, בדרך כלל, בהקשבה רבת-ענין ובתגובה אוהדת המהולה בהפתעה מסקרנת. רבים סברו ואמרו, כי מענין הוא הנושא להתעמק בו ולהתמודד אתו וכי, אולי, מותר לצפות לדברים, ידיעות ודעות, עובדות והשקפות, ולפרטים, הפזורים על-פני יבשות וימים רחבים והמתמשכים דורות ארוכים, שייחשפו ויתבררו; הוסיפו ואמרו כי לאחר מאמץ לצרפם ולהשחילם ביחד, אולי ישתזרו וישתלבו למשהו שלם יותר שמסייע לתפוש תמונה כוללת ומקיפה. הבקיאים יותר הצביעו על הראשוניות שיש בהצעת המחקר הזה והדגישו כי בפיתוחו השיטתי של הנסיון הזה טמון תנאי מוקדם לצעדים נוספים ולהשתלשלויות אפשריות נוספות.

עצם היוזמה להצעה זו הוא ללא ספק סימן ואות להתעניינות הגוברת בתחום הגרונטולוגיה בכלל, כתוצאה מהגדול האבסולוטי והיחסי של מספר הזקנים והמזדקנים בקרב האוכלוסיה היהודית, בישראל ובתפוצות, ואשר עצם הקמת המכון משמש לה ביטוי בולט ביותר. החברה הישראלית צריכה היתה לפני כן להיהפך לרב-דורית ולהיות מורכבת מאחוז גובר והולך של משפחות בעלות 3 ואף 4 דורות, דבר שלא היה שכיח מאד בארץ ישראל המתחדשת לפני עשרות שנים מועטות בלבד.

רבים עודדונו מאד והצביעו בפנינו על האתגר המסקרן ועל האקטואליות הגוברת שיש בהצעה זו. אם נצליח ויעלה בידינו, עשוי מימושה, אולי, לשמש כצבת ראשונה למעשים נוספים ולאפשר מתן דגש או אף כוון לגישה יהודית מיוחדת בכל הנושא הזה, שייתכנו להם שוב השלכות מעבר לגבולות מדינת ישראל, ואולי אף מעבר לתחום יהודי בלבד. רבות החוליות בשרשרת כזו, וכבר אמרו קדמונינו דברי תורה ודעת עניים במקום

אחד ועשירים במקום אחר.

ואכן החלה עבודת ההכנה הראשונית ומותר לצפות לקראת הבאות. רחשי תודה

ליוזמים ולמציעים.

ב.

זמן קצר לאחר שהתחלנו בעבודתנו זו, נתבקשנו על ידי האגודה הישראלית לגרונטולוגיה להשתתף כמרצה, בדצמבר 1976 בכנס הגרונטולוגי הארצי הראשון לציון 20 שנות קיום לאגודה. בהיסוס-מה הצענו למארגני הכנס להביא בפני משתתפיו את הנושא "לבירור המונח 'זקן' במקורותינו הקדומים", בהביננו כי נושא מוצע זה חורג מהסכימה המתוכננת ומ-4 המסלולים של קבוצות הדיונים בכנס (ביולוגיה, רפואה, שירותים, מדעי החברה). גם פה היתה בתגובה מצד המארגנים והמתכננים להצעתנו משום התעניינות חיובית, המלווה על ידי סקרנות-מה. הנושא נכלל, איפוא, בקבוצת הדיון הרביעית, למרות היותו יוצא דופן במסגרת מתוכננת זו, והגדירוהו כתורם לרקע הדיונים ומשווה היבט היסטורי לדיוני ההווה האקטואליים. ההדים מצד המאזינים לדברים בכנס הפתיעו גם אותנו וגם אחרים. הם העידו - לפי עניות דעתנו - על צמאון רב לדעת ועל חפוש תכנים ושרשים לבעיות הזמן. ההדים האמורים באו גם מכוונים בלתי צפויים מלכתחילה. מצאנו בכך יותר מרמז שיש פתיחות וציפיה למימצאי מחקר היסטורי-אידיאולוגי כזה. יש בממד והבנה היסטוריים שייכות ורלבנטיות לחקירה מודרנית בנושאים בני זמננו.

חוברת זו, שתוכנה הושמע בקוויה הכלליים היסודיים ובהיקפה המוגדר והמוגבל

בכנס האמור, מוגשת בזה לקורא כרמז לנסיון ראשוני בשלב של חפוש-דרך וגיבוש-כיוון, והיא נועדה לעורר תגובות, חוות דעת, הערות, רעיונות והצעות לא רק לתוכן המוגדר של נושא החוברת, אלא, מעבר לכך, גם להצעת המחקר הכולל והמקיף, כפי

שנזכר למעלה באות א'. שמא תזכה חוברת בלתי יומרנית זו, ובעקבות הכלל הקדום של "ראה מעשה ונזכר הלכה" תשמש פרובוקציה וגירוי לתגובות מצד הקורא והמעייין, על ידי כך עשוייה היא להפרות ולהשפיע על כוון המשך פעולתנו - והיה זה שכרנו.

המחבר

ת ק צ י ר

הפך האחד של המונח "זקן" - החיובי והמכובד.
אין חפיפה בין המונח "זקן", "הזקנים", "זקני..." לביד התופעה של הזדקנות וזקנה.
המונח "הזקנים" במקרא מבטא את הגרונטוקרטיה ולא את הגיל; אין במונח זה התייחסות
לגיל ואין הוא מבוסס על מספר השנים; "age irrelevant" נקרא זה אצל החוקרים
בארה"ב.

הפך השני, השלילי והנכשל של המושג זקנה והזדקנות.
הזקנה - השיבה (שין שמאלית) כתקופה דגנרטיבית בחיי האדם - בפי ברזילי הגלעדי
(שמואל ב', י"ט, 33-36) ובפי בעל הקוהלת (פרק ב', 1-7).
בפרשת "ערכים" (ויקרא, כ"ז, 1-7) מוכחת ירידת ערכו של האיש ושל האשה בעברם את
גיל הששים.

רמז לגיל הפרישה (חובה או זכות) במקרא (במדבר, ח', 25).
הזקן פטור מחובות-מצוות הקשורות במאמץ (עליה לרגל).
האם וכיצד לשחרר את הביטוי "זקן" מהסטיגמטיזציה של מונח מכובד, שחלה בו במשך
הדורות ואין להחזיר עטרה ליושנה? מה האלטרנטיבות?

לברור המונח "זקן" במקרא

השואל לפרש המונח "זקן" במקורותינו הקדומים עשוי, בדרך כלל, לקבל תשובה סטיריאוטיפית-שבלונית למדי, הנוגדת את תוכן המלה "זקן" כפי שהיא שגורה בפינו בימינו.

כתשובה לשאלתו הוא עשוי לשמוע שורה ארוכה של ביטויים, אמרים, פתגמים, אפוריזמים, הכללות וכיוצ"ב החל מ"ואברהם זקן בא בימים וה' ברכ את אברהם בכל",¹ דרך ביטויים רבים על "זקני ישראל", "זקני העדה", "זקני העם", "זקני העיר" ועוד, עד ל"והדרת פני זקן"², "בישישים חכמה ואורך חיים תבונה".³ ככל שהמשיב בקי יותר, כך יתוספו ויתרבו עוד ועוד פרטים וכללים, מאמרי חז"ל, פתגמי חכמה וכיוצ"ב. ללא ספק יהיו משיבים שיעשירו את תשובתם על ידי ציטוט מאמרי חז"ל ומשפטים ופתגמים ממדרשים וספרים עתיקים, כגון: "איזו זקן? זה שקנה חכמה",⁴ או "כל מקום שאתה מוצא 'זקנים' המקום חולק כבוד לזקנים",⁵ או "אלמלא הזקנים אין העולם מתקיים".⁶ הצד השווה שבכולם שהם מבליטים ומדגישים את הצדדים המכובדים והחיוביים של תדמית ה"זקן" במקורותינו. ברם, בהסבר סטיריאוטיפי שבלוני כנ"ל יש תדמית וטופס המבטאים רק אמת חלקית בלבד. זה הסבר חד צדדי, רק פן אחד למונח "זקן", ויש למושג "זקנה" או "הזדקנות" פנים נוספים.

בדברינו הבאים ברצוננו להכניס יותר בהירות וסדר להבנת מושג-מונח זה.

הנחה א'

איך חפיפה בין המושגים של זקנה, הזדקנות, השגורים בפינו כיום והמציינים את החוליה האחרונה בשרשרת החיים בהרכב הגילים של האדם, לבין המונח "זקן", כפי שהוא מופיע במקורותינו הקדומים.

הנחה זו - שאולי מעוררת ברגע הראשון הפתעת-מה אצל הקורא בימינו - מתבקשת

ומתגבשת לאחר עיון מדוקדק בפרקים שונים ובפסוקים רבים במקרא.⁷

המלה "זקן" כשם עצם, בלשון רבים, בנפרד בדרך כלל עם ה'- הידיעה

"הזקנים" או בסמיכות, "זקני", הנמצאת במקרא משמשת כמונח טכני (terminus technicus)

במובן: שופטים, חכמים, מכובדים, מנהיגים, בעלי מעמד רם. אין בשם העצם "הזקנים",

או בסמיכות "זקני..." שום ביטוי של שנים, שום מרכיב של גיל. זהו מונח טכני המציין

מוסד שלטוני, משטר של "גרונטוקרטיה" - שלטון "הזקנים" - "מועצת הזקנים" מוסד בו

יש סמכות ואחריות, כח הכרעה ומנהיגות.⁸

בהבנתנו עובדה יסודית זו - מוסברים לנו יפה צעדי הראשונים של משה רבנו

כמנהיג מארגן וגואל בני ישראל מעבדות מצרים. הצו הממנה את משה לשליחותו אומר לו

"לך ואספת את זקני ישראל",⁹ מוסד שכבר קיים אצל בני ישראל בגלות מצרים, ומיד

אחר-כך¹⁰ "ושמעו לקלך ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו".¹¹

גרונטוקרטיה, איפוא, הידועה לנו כצורת מנהיגות ומשטר אצל שבטים ועמים

קדומים שונים - כפי שאנו לומדים במדע האנטרופולוגיה ובספרים על ההיסטוריה הקדומה -

מופיעה בצורה מפורשת, מוכחת וברורה אצל בני ישראל במצרים עוד לפני הופעתו ופעילותו

של משה; גם הוא משתמש במוסד הרשמי הזה של "זקני ישראל" כצנור ואמצעי ומכשיר לגבוש

העם, הנהגתו, תהליך השתחררותו מעבדות וגאולתו. משה בזמן הגילוי ליד הסנה הבוער

הוא מלא פקפוקים¹² בדבר יכולתו למלא שליחות של הוצאת בני ישראל ממצרים, ואז מוצע

לו הרעיון להשתמש ולהיעזר ב"זקני ישראל" כמכשיר שיסייע לו למלא את השליחות ולהנהיג

את העם לקראת השתחררותו מעבדות. ואכן נאמר בפסוק בפשטות "וילך משה ואהרן ויאספו

את כל זקני בני ישראל".¹³ "ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם"¹⁴ אין זה מוסד

שמשא מיסד ומארגן, להיפך, זהו מוסד הקיים בקרב העם לפני הופעתו של משה.

גם בזמן מסעות בני ישראל במדבר, כאשר משה נתקל מההתחלה מדי פעם בפעם בסימני

תסיסה והתמרדות של בני ישראל מול הקשיים והסבל,¹⁵ משמש המוסד הגרונטוקרטי של זקני

ישראל כאמצעי פלא להנהיג את העם ולהשליט סדר ומשמעת. כאשר אין לעדת בני ישראל מים

לשתות כתוב: "ויאמר ד' אל משה עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל"¹⁶ ואכן, "ויעש כן משה לעיני זקני ישראל"¹⁷.

גם בפרשה המפורסמת המספרת על עצת יתרו אבי צפורה לחתנו משה בדבר ריאורגניזציה של סדרי שלטון ושיפוט¹⁸ כתוב "ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה".¹⁹ גם במעמד הר סיני אומר הפסוק במפורש "ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם את כל הדברים האלה".²⁰

עד כה הכרנו, איפוא, את המוסד הגרונטוקרטי של "זקני העם - זקני ישראל" ללא מספר; אחר כך אנו מוצאים את המספר של "שבעים מזקני ישראל"²¹ "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושטריו".²²

המוסד הזה של גרונטוקרטיה צץ ועולה במקומות שונים במקרא, כגון בפרשת "עגלה ערופה"²³ "ויצאו זקניו ושפטיו", והמונח "זקני העיר" מופיע שם עוד פעמים אחדות,²⁴ או "ותקרבון אלי שבעיכם וזקניכם",²⁵ עד לפרקי הפרידה של משה מן העם - "ראשיכם שבעיכם זקניכם ושטריוכם".²⁶

לממשל גרונטוקרטי קיים, ממוסד ופעיל מתיחסים כל המקומות במקרא, בהם מסופר לא רק על ה"זקנים" כמוסד אצל בני ישראל - "זקני העם", זקני ישראל, זקני העדה, זקני העיר, אלא גם כאשר מדובר על עמים אחרים בזמן ההוא, על "זקני ארץ מצרים, זקני מואב, זקני מדין, זקני גלעד, זקני יבש, זקני יהודה" ועוד רבים. מוסד גרונטוקרטי בישראל נמשך דורות והיה קיים גם בזמן כבוש ארץ ישראל וההתנחלות בזמן מנהיגותו של יהושע ואחריו כמו שכתוב "כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ידעו את כל מעשי ד' אשר עשה לישראל",²⁷ או "וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ראו את כל מעשי ד' הגדול אשר עשה לישראל".²⁸ וזאת אומרת בפשטות המשנה "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים, וזקנים ל...".²⁹ תפישה זו המרומזת במונח "זקן" מוצאת את הביטוי ההצהרתי והמסכם במאמר חז"ל על הפסוק "והדרת פני זקן" אומר בגמרא "איזהו זקן? זה שקנה חכמה".³⁰

מכללא ניתן אמנם לומר, כי לשם רכישת נסיון רב וחכמת חיים נחוץ זמן, היינו כי רק ברבות שנות חיים מצטבר והולך נסיון, המשמש בדרך כלל בסיס וחמרי בנין לחכמת חיים, אבל במפורש זהה המונח "זקן" ל"חכם", "ראש שבט", מבלי להתחשב בגיל ובמספר השנים. ניתן גם להסתייע בפסוק: "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך",³¹ "זקניך" בלשון רבים הוא המקור היודע תשובות לשאלות ובעיות.

הנחה ב'

ועתה לפן האחר. המקרא יודע גם יודע את עובדת הזקנה ואת ההזדקנות כתופעה המתלווה לגיל הגבוה והמאופיינת על ידי התהליך הדגנרטיבי במובנים הפיזיולוגי-הפיזי והפסיכולוגי-האינטלקטואלי. אלא שבהתייחסותו לנושא זה מקפיד המקרא שלא להשתמש בשם עצם "זקן" הזהה למנהיגות, חכמה, שפיטה, סמכות, אלא בצורה של שם תואר שבא אחרי שם אדם, או בצורה של פועל. שמא אין זה מוכח דיו מן הפסוק "ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו מראות"³² או מן הפסוק "ועיני ישראל כבדו מזוקן",³³ ניתן להסתייע מן המסופר והמתואר באורח ברור ובולט בקשר לברזילי הגלעדי³⁴ ומן השיחה המתנהלת בין המלך דוד לבין מטיבו ברזילי הגלעדי. המלך, אשר לאחר מאבקים ונדודים מתכוון לשוב לבירתו בירושלים, ברצותו לגמול לברזילי על הסיוע החשוב שהושיט למלך בשעות קשות, מזמינו לעלות יחד אתו ירושלימה ולהצטרף לפמליית המלך ולהתישב סמוך לשולחן המלך בירושלים. ברזילי ממאן להענות להזמנת המלך המחמיאה, והוא מסביר: "בן שמנים שנה אנכי היום, האדע בין טוב לרע, אם יטעם עבדך את אשר אכל ואת אשר שתה, אם אשמע עוד בקול שרים ושרות"; והרי הוא עלול רק להיות "למשא" על המלך והוא, איפוא, מעדיף להשאר במקום מגוריו ולהקבר יחד עם אבותיו.

בפרשה זו, מציין אמנם הפסוק: "וברזילי זקן מאד בן שמונים שנה". אלא שגם

פה מופיעה המלה "זקן" כשם תואר.

תהליך של ההזדקנות הדגנרטיבית מתואר בצורה מודגשת ביותר בפרק האחרון של

ספר קהלת.³⁵ הפסוקים הללו מקובלים אצל בני התרבות המערבית כתאור קלאסי של

ההליך הדגנרטיבי בגיל מתקדם ומבליטים בקווים קצרים, אבל חדים, את התופעה המורכבת בשלב הירידה בחיי האדם, הן מבחינה פיזיולוגית-גופנית, הן מבחינת ההווה הפסיכולוגית-אינטלקטואלית. בניבים מטאפוריים-אלגוריים, שזכו לפרשנות עשירה במשך הדורות, אבל בצבעים ריאליסטיים ובולטים מתאר מחבר הקהלת את בוא "ימי הרעה" - "שנים אשר... איך... בהם חפץ". מפתיע כי בעל הקהלת, המתאר את ירידת תפקודו התקין של האדם מבחינת הבריאות, הזריזות, החושים, החויות, ההנאות, לא הזכיר כלל בכל הקטע הזה את המלה "זקן", לא כשם עצם, לא כשם תואר, לא כפועל, לא כמונח קונקרטי ולא כמושג מופשט, למרות שמלה זו מתבקשת כל כך על ידי המעיין בימינו להיות משובצת בצורה כלשהי בפסוקים אלה. הקורא מצפה לאזכור מונח "זקנה" או "זקנות" או צורה לשונית כלשהי אחרת; היעדר מונח כזה מתבלט ומזדקר עוד יותר על רקע הפסוקים הסמוכים, המקדימים את הקטע הנדון, בהם מופיעים מושגים מופשטים המבוטאים במלים: "ילדות", "שחרות", "בחרות" ועוד (בחורותיך). לרקע קט אף מתעוררת ההשערה-החשד, שמא באוצר המלים של בעל הקהלת חסרה לחלוטין המלה "זקן", אלא שהפתגם "טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל"³⁶ מנפץ ומבטל את ההרהור על אי ידיעת המלה...

כלום איך חיזוק נוסף מפה להנחתנו, שאין זהות כלל בין תופעת הירידה בסוף

דרך חיי האדם לבין המונח "זקן" בצורה כלשהי

אכן, יש במקרא גם התיחסות לגיל כגורם המכתיב חובת פרישה או פרישת זכות מן העבודה הסדירה מבלי שהמונח "זקן" נזכר בהקשר זה; בני שבט לוי מצווים לפרוש בגיל 50 שנה "מצבא העבודה ולא יעבד עוד".³⁷ היינו, חובת פרישה כפופה לגיל הכרונולוגי; לאחר גיל זה (חמישים שנה) יש הוראה בדבר חובת הפרישה מהעבודה הקשה, והפניית הקשישים לתפקידי שרות ושמירה. כל אחד חופשי לפרש תפקיד כזה כחובה או כזכות.³⁸

זאת ועוד, במקרא יש התחשבות בתופעה הטבעית של תקופת הירידה במעגל אחרון

בחיי האדם והיא מוצאת את ביטוייה בצורה מאד ברורה ופשוטה. לדוגמא, אפשר ללמוד ממצוות "ערכים"³⁹ בזמן קביעת גובה התשלום לקופת ההקדש, שמתחייב בו האדם הנודר

לתרום להקדש, כפי ערך עצמו או ערך זולתו. יש ארבע דרגות בתעריפים לפי מערכת הגילים:

1. גובה התשלום בעד "מבן חודש ועד ל-5 שנים" - 5 שקלים לזכר ו-3 לנקבה.
 2. גובה התשלום בעד "מבן חמש שנים ועד 20 שנה" - 20 שקלים לזכר ו-10 לנקבה.
 3. גובה התשלום בעד "מבן עשרים שנה ועד 60 שנה" - 50 שקלים לזכר ו-30 לנקבה.
 4. גובה התשלום בעד "מבן ששים שנה ומעלה" - 15 שקלים לזכר ו-10 לנקבה.
- טבלה זו מדברת בעד עצמה, ומוכח כי ערכו של האיש בסוף דרכו (מגיל 60 ויותר)

שווה פחות מ-1/3 מאשר שוויו בתקופת השיא, והוא אפילו פחות מערך אדם בגיל צעיר שביין 5 ל-20 שנה. מרומז פה בצורה ברורה כי ההתבלות והדגנרציה אצל הזכר תלויה יותר מאשר מבוטאים תהליכים אלה אצל הנקבה, אלא שזה נושא נפרד כשלעצמו, ואל לנו פה להסיח דעתנו ממסלולנו.

ועדיין יימצאו קטני אמונה הספקנים והפקפקנים בנכונות השקפתנו בדבר המונח

"זקן" במקרא, הגדרתו והבנתו. כדי לשכנע גם אותם נביא ארגומנט נוסף המחזק את טיעוננו. כדי לציין זקנה מופלגת משתמש המקרא בדרך כלל⁷ בביטויים שב (שין שמאלית), שיבה או ישיש. מדברי חז"ל ומאת רבים מן הפרשנים מבצבצת דעה זהה להנחותינו בדברים אלה, אף כי דבריהם בנדון לא תמיד נאמרים בצורה מפורשת וממוקדת. על הפסוק: "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן",⁴⁰ אמרו חז"ל "מפני שיבה תקום - כל שיבה במשמע", כלומר

רק הגיל בלבד הוא הקובע ואין להתחשב בסגולות, תכונות ותנאים נוספים; ואילו "והדרת פני זקן - אין זקן אלא מי שקנה חכמה", כלומר כולל "אפילו יניק וחכם", מכיוון שהסגולות-הקוולטיפיקציות הן הקובעות ולא הגיל.⁴¹ היוצא מהדברים בתלמוד ובמדרשים הוא שהמחצית הראשונה של הפסוק מבוססת על מספר השנים והגיל הגבוה בלבד, ואילו המחצית השנייה של הפסוק מתיחסת לאדם חכם, בעל ידיעות ודעות ואינה קשורה כלל למספר שנים.

האבחנה בין שיבה כבעל שנים רבות לבין זקן שהנהו צעיר ממנו בהרבה נמצאת

במשנה,⁴² המגדירה בבירור וקובעת בפשטות "בן ששים לזקנה בן שבעים לשיבה".

הנימוק האחרון והמכריע (ultima ratio) בדיוננו הוא המקרא בעצמו. שהרי באורח עקבי מקפיד המקרא על תכלית הקיצור והדיוק בלשונו ונוהג בחסכנות קיצונית על כל אות ואות, ועל אחת כמה וכמה על כל מלה שאינה חיונית להבנת הכתוב. והנה פתאום ברצותו לציין בעל זקנה מופלגת, אין המקרא יכול להסתפק בשם עצם "זקן" בלבד, אלא הוא נאלץ לסטות מתכלית הצמצום והדיוק ולהוסיף שתי מלים נוספות, המציינות את המרכיב הגילי הגבוה; כוונתנו לביטויים השכיחים: "זקן בא בימים", או "זקן שבע ימים". המקרא מודע כי באמרו "ואברהם זקן" ולא עוד, יבין הקורא כי הכוונה לאברהם החכם, המנהיג, השופט, המצביא, ראש המשפחה והשבט; ואם בכוונתו הפעם להתייחס לישיש אברהם, אין מוצא אחר אלא להוסיף שתי המלים "בא בימים", או "שבע ימים", וכי בלעדיהן, היינו על ידי שימוש במלה "זקן" בלבד, אין המשמעות ברורה כלל ועיקר. ואכן פעמים רבות נמצא צרוף זה בתורה⁴³ בנביאים⁴⁴ וכתובים⁴⁵ ובספרות מאוחרת יותר.

לכן גם מובן כי כאשר שמואל, לאחר שהמליך את שאול למלך על ישראל, רוצה להשתחרר מתפקידו, הוא אומר: "ואני זקנתי ושבתי" (שין שמאלית);⁴⁶ בלי המלה "שבתי" אין משמע מדויק למלה "זקנתי".

ופתאום נתגלה בפנינו גילוי מפתיע, בלתי צפוי לחלוטין, אשר כמעט ושם בפינו את הקריאה אויריקה (Heureka) בעקבות ארכימדס המופתע.

בחיפושינו אחרי התפיסה ודברי הפרשנות בעניני זקנה במקורות יהודיים הגענו, לא לגמרי במקרה, לפרושו של דון יצחק אברבנאל על התורה, שנכתב לפני קרוב ל-500 (!) שנה.⁴⁷ צעדנו לאטנו בנתיב כמעט סלול ומוכר, ופתאום נחשף לעינינו אוצר מפתיע בלתי צפוי. ההשתאות המפתיעה והמרתקת נקרתה לנו כאשר מצאנו זהות בין החידושים וההגדרות בתחום הגרונטולוגיה בשנים האחרונות לבין האבחנה החדה, הדקה וברורה של דון יצחק אברבנאל, הנוגעים לשלבים השונים במהלך ההתבגרות וההזדקנות ורציפותן. נפלאה התאמתם של דברי אברבנאל, בני חצי אלף שנים, אל המונחים המתחדשים באחרונה והמתחילים יותר ויותר להשתל במחשבתנו ולהיות שגורים בפי הגרונטולוגים, הסוציולוגים

והפסיכולוגים בימינו, בהבחינם בין "זקן צעיר" לבין "זקן מבוגר" ולבין "זקן זקן", כשם שמבחינים בין חוליות שונות, שהן גם נפרדות וגם שלובות, במערכת הגילים ההתחלתית. האברבנאל מדגיש ומבליט את השקפתו כי למרכיב הכרונולוגי של מספר השנים יש לצרף מרכיבים סובייקטיביים-אישיים שונים, שאינם מתרחשים ומופיעים בהכרח בצורה אחידה ואינם שלובים וצמודים לגיל במידה שווה ואחידה אצל כל בני המין האנושי. מוצדק להתעכב ביתר הרחבה על דברי אברבנאל אלה ולהביאם כלשונם מבלי לקצרים ולערכם, שהרי לא נחטא לאמת אם נאמר שהם אינם דווקא להיט אופנתי נפוץ אפילו בקרב המתעניינים ומתעמקים בתחום הגרונטולוגיה.

על הפסוק בפרשת וירא: "ואברהם ושרה זקנים באים בימים"⁴⁸ אומר אברבנאל בפירושו על התורה ומסביר את ההכרח בתוספת "באים בימים": "לפי ששם זקנה יאמר על התחלת הישישות והזקן וכאשר יתחבר אליו באים בימים מורה שכבר נכנסו הרבה בימי הזקנה. אבל שבע ימים לא יאמרו כי אם על הישישות המופלגת שהם כל כך שבעים מהימים, שכבר יקוצו בחייהם, ולכן אמר כאן שהיו אברהם ושרה זקנים ובאים בימים". (ההדגשות שלי, וכך גם בקטע הבא - המחבר.)

האברבנאל נזקק פעם נוספת, וביתר הסבר והרחבה, לאותו הנושא הגרונטולוגי בפירושו על הפסוק בפרשת חיי שרה⁴⁹ "ואברהם זקן בא בימים". בפירושו לקטע זה מונה אברבנאל, לפי שיטתו הרגילה, בראשונה מספר רב של קושיות ושאלות הנוגעות לסוגיה בה הוא עוסק, ואחר-כך לאט לאט מונה ונותן תשובותיו ופרשנותו דבר דבור על אופניו באורח שיטתי ומסודר. לצורך שלנו נתעכב רק על שאלה א' מתוך י"ח השאלות ועל תשובתו והסברו לשאלה זו: "השאלה הא' באמרו ואברהם זקן בא בימים, כי הנה היה זה בהיותו בן 140 שנה... ואיך יאמר עליו הכתוב בהיותו בן 140 שנה באותו לשון עצמו⁵⁰ שנאמר עליו בהיותו בן 99 שנה. שנאמר (שם) ואברהם ושרה זקנים באים בימים; והיה ראוי שיאמר כאן שהיה זקן ושבע ימים או בא בימים מאד להבדילו מהגבול שהיה בזקנה וביאתו בימים בן 99 ממה שהיה בן 140".

אנו מדלגים פה על כל י"ז השאלות הנוספות הנוגעות לענין שליחותו של אליעזר

עבד אברהם למצוא אשה ליצחק ואנו חוזרים לפירושו של אברבנאל בתשובתו לשאלה א'.

והנה דבריו: "ולא מצינו בכתוב בא בימים רק מחובר עם זקן ולא יתהפך, לפי שכבר מצינו זקן בלי בא בימים: ואדוני זקן, ויהי כי זקן יצחק, והמלך דוד זקן⁵¹ ורבים כן; והענין הוא שהזקנה יש לה התחלה וסוף ואמצע, וההתחלה תקרא בלבד זקנה והנושא אותה זקן, וסוף נקרא ישיש או שבע ימים או זקן ושבע ימים, אמנם האמצעי שבין אלו הקצוות והוא רחב מאד, יאמר זקן בא בימים, ר"ל נכנס בימי הזקנה ויש מי שנכנס באותו אמצעי שהוא רחב מאד ויש מי שנכנס הרבה, ולכן בהיות אברהם בן מאה שנה ושרה בת תשעים נאמר עליהם ואברהם ושרה זקנים באים בימים, ובהיותו בן מאה וארבעים שנה (לאחר מות שרה) נאמר גם כן ואברהם זקן בא בימים, כי תמיד היו באותו אמצעי מהזקנה, אבל בהיותו בן מאה שנה היה יותר קרוב להתחלה מהיותו בן ק"מ כי היה קרוב לסופה וזה נקרא בא בימים..."⁵² "בזקנה יש מדרגות, הנה אם כן אין קושי במה שכתב כאן ואברהם זקן בא בימים כמו שנאמר בהיותו בן ק' שנה כי בכל השנים ההם היה בגבול האמצעי בין התחלת הזקנה וסופה ויש ברחבה מדרגות ובכולם יקרא זקן בא בימים, ויהיה פ' הכתוב הזה שאברהם היה במה שעבר זקן ואחר כך בא בימים ובכל אותם השנים מהזקנה וביאת הימים ברכו... והותרה השאלה האחת".⁵³

איננו מבקשים סליחה על שנטינו הצידה במקצת, כי דברי אברבנאל נראים לנו כמפתיעים ומסקרנים וכלולים בהם ניסוחים ודיוקים אולטרה מודרניים וראוי היה לצטטם כלשונם, ברם לאחר שסיימנו דיגרסיה זו נשוב לעיקר מסלולנו בנושא הדיון.

ונסיים בציון ראשית הדרך לתהליך ההדרדרות של המונח המקורי המכובד "זקן" מאיגרא רמה למישור (ולא נאמר לבירא עמיקתא). נביא דוגמא אחת (ויש רבות כמותה) מהמשנה. קיימת מצווה של עליה לרגל, "להראות" במקדש,⁵⁴ שאיש מישראל היה מחוייב לקיימה בזמן שבית המקדש היה קיים 3 פעמים בשנה. המשנה⁵⁵ מונה את סוגי בני האדם הפטורים מלקיים מצווה זו, ובין השאר: "החגר והסומא והחולה והזקן ומי שאינו יכול לעלות ברגליו". הצירוף הזה מוכיח שהמלה "זקן" פירושו אדם חלש, עייף, לא עצמאי וכדומה. כאסוציאציה עולה בזכרון סיפור עממי שהיה נפוץ אצל דוברי אידיש באירופה

המרכזית והמזרחית. יהודי המתפלל בתפילת שמונה-עשרה ורוצה להביץ - כמצווה - את פירוש המלים, פונה לאיש בקי ממנו ושואלו לפירוש המלה "ותמגר" המופיעה בקטע "ולמלשינים" בתפילה בימות החול; ומשיב הנשאל: את הפירוש המדויק של המלה "ותמגר" גם אני אינני יודע, אלא מתוך המלים השכנות המקדימות מלה זו ("תעקר ותשבר") ואלה שבאות אחריה ("ותכלם ותשפילם" וגו') מסיק אני שגם המלה "ותמגר" אינה במיוחד מלה חיובית ומשמחת. הוא הדין לצרוף ולשזור המלה "זקן" במשנה הנ"ל במס' חגיגה.

מרחק רב עבר, איפוא, המונח "זקן" מאז היותו סינונים ל"זה שקנה חכמה" ועד להיותו כלול בשכנות לסוגי בני האדם הנמנים ומפורטים במשנה זו, שהרי הצד השווה שבהם חוסר כח והיעדר יכולת להשתתף בקיום מצוה, שיש אתה הנאה, הקשורה במאמץ ושמורה לאלה שיכולתם אתם.

זהו הפן האחר של המונח "זקן" במקורותינו.

החל תהליך הסטיגמטיזציה; ברור המונח "זקן" בתקופת המשנה ולאחריה - שלפי הבנתנו טומן גם הוא בקרבו דברים מענינים ביותר - יידחה להזדמנות אחרת.

הערות ומקורות

1. בראשית כ"ד, 1.
2. ויקרא י"ט, 32.
3. איוב י"ב, 12.
4. קידושין ל"ב.
5. ספרי לפר' בהעלותך פיסקא צ"ב.
6. מדרש אב' דבן סירא.
7. ב"תורה תמימה" על הפסוק בבראשית כ"ד, 1 מרומז שהמונח "זקן" אינו מתיחס לגיל כי אם לחכמה; מסביר כפילות הלשון בניב "זקן בא בימים", "יש לך אדם שהוא בזקנה ואינו בא בימים, ויש שבא בימים ואינו בזקנה", כפי שמובא במדרש בראשית רבה פר' נ"ט אות ו. ע' גם בדברי המהרש"א (חדושי אגדות) למס' יומא כח: בדבור המתחיל: "ואברהם זקן וגו'". ע' אברהם עפשטיין: "כבוד הזקנה והחכמה" עמ' ל"ד-ל"ז, נדפס בחלק שני בספר: "מקדמוניות היהודים, מחקרים ורשימות", נקבצו והוצאו לאור על ידי א.מ. הברמן, ירושלים, מוסד הרב קוק, תשי"ז.
8. ע' אצל ד"ר יחזקאל קויפמן: "תולדות האמונה בישראל" כרך ד', הוצאת מוסד ביאליק-דביר ת"א, תש"ז, עמ' 96 ואילך, המגדיר את שלטון הזקנים בשם "הדמוקרטיה הפרימיטיבית" ומדגיש את האופי החילוני (בניגוד לתיאוקרטי) של צורת המשטר.
ראה: אוצר לשון הקודש הוא הנקרא קונקורדנציה לתנ"ך, מאת יוליוס פורסט הוצאת יהונתן לייפציג, תרצ"ב.
ע"ע "זקן" משפט האורים - אוצר המלים למקראי הקודש מאת יהושע בן-מנחם שטיינברג, הוצאה עשירית, שרברק ת"א, תרצ"ח.
באינציקלופדיה מקראית, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, חסר מונח זה; עגמת נפש נגרמת למעיין-מחפש, המופנה בערך "זקן" לערך "חברה", ומערך "חברה" שוב מופנה לערך "סוציולוגיה" על מנת לגלות שם שנעלמו ודלגו על המונח הזה; כך הנך מגיע לסוף דרך החיפושים והפעם "יגעת ולא מצאת - תאמין".
ע"ע "זקנים", לכסיקון מקראי בעריכת מנחם סוליאלי ז"ל ומשה ברכוז, הוצאת דביר, ת"א, תשכ"ה.

9. שמות ג', 16. תפישתנו זו מוצאת תימוכין בפירוש רש"י האומר ברורות "מיוחדים לשיבה; ואם תאמר זקנים סתם? היאך אפשר לו לאסוף זקנים של ששים רבוא". רש"י נותן פה משמעות למושג "שיבה" במאמר התלמוד (יומא כ"ח:): "מימיהם של אבותינו לא פסקה [פרשה] ישיבה מהם", במובן מוסד סמכותי שיפוטי ולא רק מוסד למודי עיוני. השווה גם במדרש שמות רבה פר' ג' אות ח', המביא את הפסוק מיהושע ח', 33 "וכל ישראל וזקניו ושוטרים ושופטים עומדים מזה ומזה" כמובן מעצמו כי כשם שהמלים שוטרינו ושופטים מתייחסים למוסד קיים כך גם המלה "וזקנינו" היא מונח המציין מוסד. הדברים משתלבים יפה עם הנאמר בשמות רבה פר' ט"ז, אות א', כי "הזקנים" כמוסד שוכנעו תחילה על ידי משה, והם אחר כך היו משכנעים ומלמדים את המוני העם שהם עדיין מפקקים.
ע' גם ב"תורה תמימה" לבראשית כ"ד, 1.
10. שם, 18.
11. ע' גנזי שכטר, ספר א', קטעי מדרש והגדה מן הגניזה שבמצרים מאת לוי גינצבורג, ניו-יורק, תרפ"ח, הוצאת ביהמ"ד לרבנים, עמ' 82-83; "ולזקני ישראל - מנהג העולם כשהיה דבר מצוה או דבר שיש בו תשועה או עצה אין מקדים תחלה אלא לזקנים שכך מצאנו בגאולת מצרים לא בישר אלא לזקנים, שנאמר 'לך ואספת את זקני ישראל'; שנתנה תורה לא נתנה אלא לזקנים, שנאמר 'ואל משה אמר עלה וגו'', ושנתנה הכהונה לאהרן לא נתנה אלא בפני זקנים שנאמר 'ויהי ביום השמיני וגו''".
בהערות שם, מפנה להרבה מקומות במדרש (ספרי, ויקרא רבה, שמות רבה, תנחומא).
12. שמות ג', 11, 13; ד', 1, 10, 13.
13. שם, ד', 29.
14. שם, י"ב, 21.
15. שם, י"ד, 11-12; ט"ו, 24; ט"ז 2-3.
16. שם, י"ז, 5.
17. שם, 6.
18. שם, י"ח, ואולי יש בעצתו של יתרו למשה כיצד לנהוג את העם ולשפוט אותו כעין צעד המכוון נגד המימסד הגרונטוקרטי? יתרו ממליץ על תכונות מוגדרות, "ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלוקים אנשי אמת שנאי בצע ושמת עליהם שרי אלפים, שרי מאות שרי חמישים ושרי עשרות", שמות, י"ח, 21. יתרו מדבר על שינוי במשטר הקיים ומדגיש קווליפיקציות וסמכויות ברורות. הפרשנים והדרשנים במשך כל הדורות עסקו בכך בפרוטרוט ונתחו ענין זה בדרכים ואופנים רבים, לא מצאתי אצלם את הרעיון של מהלך אנטי מימסדי שיש אולי בעצת יתרו למשה.

19. שם, 12.
20. שם, י"ט, 7.
21. שם, כ"ד, 1, 9.
22. במדבר, י"א, 16, 24, 25, 30. איך זה מעניננו להתייחס למספר שבעים ושבעה הנזכר אצל אנשי סוכות בס' שופטים (ח', 14), או למספר "עשרה מזקני העיר" אצל בועז (רות, ד', 2).
23. דברים, כ"א, 9-1.
24. שם, 3, 4, 6.
25. שם, ה', 20.
26. שם, כ"ט, 9.
27. יהושע, כ"ד, 31.
28. שופטים, ב', 7.
29. פרקי אבות, א', 1, בדבר השאלה "למי מסרו הזקנים?" יש יותר נוסחאות מזו הרשמית ואין הבירור הזה מעניננו פה. ע' מסכת אבות מפורשת ומבוארת, מאת ב"צ דינור, הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים, 1972. אברהם שטאל בספרו המענין והשימושי "פרקי אבות" (הופיע מטעם משרד החינוך והתרבות, בהוצ' הקבוץ המאוחד, תשל"ו), אינו מתייחס כלל לשאלה "למי מסרו הזקנים?".
30. הערה לעיל, מס' 4.
31. דברים, ל"ב, 7, הנושא הכלל אנושי של גרונטוקרטיה, כפי שנתגבשה ונתגלתה אצל שבטים קדומים ועמים בתקופה ההיסטורית באזורי ההתפתחות האנושית על כל המגוונים והשינויים, חורג ממוקד בירורנו הפעם וניתן למצוא פרטים בספרות העשירה העוסקת בכך בתחום האנטרופולוגיה, הסוציולוגיה ההיסטורית ובקורות החברה והתרבות האנושית.
32. בראשית, כ"ז, 6.
33. שם, מ"ח, 10.
34. שמואל ב', י"ט, 33-36.
35. קהלת, י"ב, 1-7.
36. שם, ד', 13.
37. במדבר, ח', 25.

38. בבלי מסכת חולין כ"ד. "לויים-שנים פוסלין בהם ואין מומין פוסלים בהם", להיפך מאשר אצל הכהנים, מן הפסוק "זאת אשר ללויים" (במדבר, ח', 24 וגו').
- מענין כי הכלל הנ"ל המגביל את חובת העבודה עד גיל של 50 שנה ולא עוד, חל רק על המשכן באהל מועד במדבר סיני, כפי שנלמד מן הפסוק "לעבוד עבודה עבודה ועבודת משא באהל מועד" (במדבר, ד', 47), "לא גמרתי אלא בזמן שהעבודה בכתף, אבל בשילה ובבית עולמים (המקדש בירושלים) אין נפסלים אלא בקול" ורש"י במקום מפרש "שאין עבודת לויים אלא שוערים ומשוררים".
- ואולי מותר להעיר כי בהתחשב בתוחלת החיים בדורות ההם היה, כנראה, גיל הפרישה צמוד למדי למספר שנות החיים, ואולי רק חלק מהאנשים הצליחו להגיע לגיל הפרישה. גם גיל הפרישה הנהוג ברוב המדינות כעת (65), שהונהג על ידי הרפורמות הסוציאליות של הקנצלר ביסמרק בגרמניה (במהלך שנועד להחליש ולמתן את ראשית התארגונותם של הפועלים כתנועה סוציאליסטית אנטי-מימסדית) היה בזמנו מעבר לגבול תוחלת החיים הממוצע דאז. הבעיה הקיימת והנדונה לעתים קרובות בימינו בכל המדינות המתקדמות, נובעת מהעובדה שתוחלת החיים בדורות האחרונים עלתה במידה ניכרת ואילו גיל הפרישה במקומו עומד יציב וקבוע זה כמאה שנה; בזה מקור לבעיות חברתיות, כלכליות, בריאותיות ופסיכולוגיות בימינו, כאשר מתארך במידה ניכרת המרחק בין גיל הפרישה לבין אורך החיים הממוצע. אלא שלברור זה, החשוב כשלעצמו, אין מקומו פה.
39. ויקרא, כ"ז, 1-7; ע' בפ' רש"י שם. מענין לצייץ כי בספרות התלמודית ננקטת עמדה לפיה הערך של זקנה עדיף על ערכו זל זקן ומביאים פתגם עממי לפיו "סבא בביתא פאחא בביתא סבתא בביתא סימא בביתא", שתרגומו לעברית: סבא בבית טורח בבית, סבתא בבית אוצר בבית (ערכין, י"ט).
40. ראה הערה מס' 2.
41. קידושין, ל"ב: ע' שם גם בדברי רש"י, הרא"ש, התוספות וביתר במפרשים, הדנים ומפלפלים בענין זה. על האבחנה בין זקנה לבין שיבה ע' בראשית רבה פר' נ"ט, אות ג'.
42. פרקי אבות, פרק ה', משנה כ"א.
43. בראשית, י"ח, 11; כ"ד, 1; ל"ה, 29, ועוד.
44. יהושע, י"ג, 1; כ"ג, 2, 1; מלכים א', א', 1; ב', כ"ד, 15.
45. איוב, מ"ב, 17; דברי הימים א', כ"ג, 1; ב', כ"ד, 15.
46. שמואל א', י"ב, 2.

47. סהדי במרומים, כי אין כל יסוד להערות שומעים שהקשיבו לדברי בכנס הגרונטולוגי הארצי הראשון, שנתכנס במחצית כסלו תשל"ז (12.1976) בישראל, שחשדו כי כאילו היתה לי כוונה נסתרת והיה ברצוני לרמוז באירוניה ולהתיחס להתרחשויות אקטואליות בימים אלה על ידי המובאות מלפני כ-480 שנה, דווקא מתוך דברי שר האוצר למלך פורטוגל שגורש ממנה יחד עם כל היהודים ב-1483, ואשר סבל שנית בשמשו בתפקיד נכבד ורב עצמה והשפעה כשר אוצר בספרד אצל המלך פרדיננד והמלכה איזבלה, שתחת שלטונם עינתה האינקוויזיציה את היהודים ואילצה אותם או להתנצר או למות תוך עינויים נוראים על קידוש השם בעלותם על מוקד, ולבסוף גורש דון יצחק אברבנאל ב-1492 יחד עם כל היהודים מגבולות חצי האי האיברי, לאחר מאות בשנים של קהילה יהודית משגשגת, מושרשת, גדולה ועשירה ביצירות ובאוצרות חומר ורוח כבירים. אין שחר לדברים כאילו באתי לבטא עימות ולנקוט עמדה כלפי תקרית מצערת ומבישה, שהתרחשה במדריד באותם ימים דווקא בין שליטי ספרד ומלכה בימינו, לבין משלחת הקונגרס היהודי האירופאי שנתכנס לדיונים קצרים בבירת ספרד זה עתה, תקרית שזכתה לפרסום רב בעולם כולו. לא מניה ולא מקצתיה.

לא היו לי כלל כוונות פוליטיות כלשהן, גלויות או נסתרות. אמנם כן, נהניתי מאד מאד למצוא דברים נאים ובלתי צפויים, חשובים ומפתיעים בדברי דון יצחק אברבנאל. מתוך רשימה ארוכה של ספרים חשובים (שהם פרי מחשבתו ועטו של דון יצחק אברבנאל, נולד בליסבון ב-1437 ולאחר חיים רבי-פעולות ותהפוכות נפטר בונציה ב-1508) שעוסקים בתחום הפילוסופיה, ויכוחים תיאולוגיים עם נוצרים, עיקרי האמונה היהודית, ענייני הגאולה והמשיח, ומפרשנותו על התנ"ך - הבאנו פה דברים מעניינים ומקוריים; להפתעתנו העצומה המה חופפים את ההשקפה המודרנית ביותר במחקר הגרונטולוגי. החוקרים בארה"ב מן הסתם משוכנעים היו כי תפיסתם, ניסוחם והשקפתם הם מקוריים ופרי השואתם ורוחם בלבד ושלא בוטאו לפנייהם על ידי איש זולתם, והנה פתאום מתברר שדון יצחק אברבנאל, לפני כ-500 שנה גרס, סבר ובטא זאת כמעט בדיוק כמותם; זהות מפתיעה ובלתי צפויה. במובאותנו לא היה כלל כל רמז ליודעי חן בלבד. אני מודע לעובדה כי עצם הדברים שהובאו ונזכרו, הוכיחו פעם נוספת, כי בתוך האוצרות הספרותיים העצומים של עם ישראל טמונות פנינים ומרגליות לכל הזדמנות ובכל תחום, כדאי לטרוח קצת ולהעלותם על פני השטח, כל מי שזוכה וטורח בדבר מובטחים לו שכר, גמול והנאה אמתיים. הנאתי שלי גדלה שבעתיים כאשר נוכחתי וראיתי שהמובאות עוררות השתאות וסיפוק אצל השומעים באותו כנס, גברה התעניינותם וסקרנותם בדבר, והיה זה שכרי.

עיינן במאמרה של Bernice L. Neugarten, בשם:

"Age Groups in American Society and the Rise of the Young-Old"

The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Philadelphia. שנתפרסם ב-

הגליון שהופיע בספטמבר 1974, הוקדש לנושא: Political Consequences of Aging

ובו נכלל בעמ' 187-198 המאמר הנ"ל.

48. בראשית, י"ח, 11.
49. שם, כ"ד, 1.
50. גם פרשנים ודרשנים אחרים עומדים ושואלים אותה שאלה עצמה, אלא שהסבריהם ותשובותיהם אינם נוגעים לתחום דיוננו (בגרונטולוגיה), כגון מדרש רבה פ' מ"ח, אות ט"ז.
51. בספר מלכים א', א' 1, כתוב "והמלך דוד זקן בא בימים", בדברי הימים א', כ"ג, 1, כתוב "ודוד זקן ושבע ימים", במלכים א', א' 15 "והמלך זקן מאד", ברם פסוק כפי המובא פה בדברי אברבנאל לא מצאתי!
52. השקפתו האינטגרטיבית של אברבנאל על מהלך חיי האדם כרצף המשתנה, שחלים בהם תמורות ושינויים במשך כל השנים והתקופות, מבלי שתופעות אלה מבוטאות בכל הדייקנות בלשוננו, שהיא דלה ועניה בהשוואה למגוון העשיר של החיים, מוצאת ביטוי במשפטים שדלגנו עליהם למעלה היות ואינם מתייחסים לזקנה, שהוא נושאנו המרכזי. ראויים הם הדברים - לפי מיטב שיפוטנו - להיותם מובאים בפני הקורא, שאינו חייב להיות מומחה במקרא ובפרשנותו, לכל הפחות בהערה, והנה דבריו:
- "כך בימי הנעורים נאמר שם נער על העובר במעי אמו 'כי נזיר אלקים יהיה הנער' (שופטים, י"ג, 13), ונאמר גם כן על הילד בן 3 חדשים 'ותפתח ותראהו את הילד' ('והנה נער בוכה' (שמות, ב', 6), ונאמר עוד בהיותו בן 14 שנה כמו שנאמר בישמעאל 'וישמע אלקים את קול הנער', 'קומי שאי את הנער' (בראשית, כ"א, 17, 19), ונאמר נער על בנימין בהיותו בן ל' שנה שנאמר 'והנער יעל עם אחיו' (בראשית, מ"ד, 33; ובטויים נוספים כאלה שם), ועל יהושע בהיותו קרוב לששים שנה 'ויהושע בן נון - נער' (שמות, ל"ג, 11), והיה זה כלו לפי שהכתוב לא שיעור בחיי האדם כי אם זמן הנערות והבחרות שכלו נחשב כאחד... וכמו שהבחרות יש בה (במקור: בו) מדרגות מהטפות והילדות והנערות בגדול והבחרות בעמידה, כן בזקנה יש מדרגות כפי שאמרתי".
53. ויתר דברי אברבנאל הנאמרים בטוב טעם ודעת, וכדרכו לא ברמזים ובקצורים, אינם נוגעים לנושא הגרונטולוגי והשארנום במקומם.
54. שמות, כ"ג, 13, 17; דברים, ט"ז, 16.
55. מס' חגיגה פ"א, משנה א'.

Feb. 1977

BROOKDALE INSTITUTE
of
GERONTOLOGY & ADULT HUMAN DEVELOPMENT
IN ISRAEL
AMERICAN JOINT DISTRIBUTION COMMITTEE

מכון ברוקדייל

לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה
בישראל
הג'וינט

רשימת דפי דיון

- 1-75 "Compensation for Inflation Under Israel's Emergency Economic Policy," Jack Habib & Robert Lerman.
- 3-76 "Equity and the Social Insurance Paradox," Jack Habib & Robert Lerman.
- 5-76 "Economic Aspects of Reforming Pensions in Israel," Haim Factor, Jack Habib & Robert Lerman.
- 7-76 "The Effect on Poverty Status in Israel of Considering Wealth and Variability of Income," Jack Habib, Meir Kohn & Robert Lerman.
- 9-76 "Alternative Benefit Formulas in Income Support Programs for the Aged," Jack Habib & Robert Lerman.
- 11-76 "Intergenerational Educational Mobility in Israel - An Overview," Judah Matras and Gila Noam.
- 13-76 "The Cross-Section Processor - CDC Version 1," Meir Kohn.
- 15-76 "A Critical Overview of Israeli Housing Policy," Robert Lerman.
- 17-76 "Programs for the Elderly in Community Centers in Israel," Susie Linder-Pelz.
- 19-76 "The Mortality of Moslems, Druze and Christians in Israel," J.H. Abramson & R. Gofin.
- 21-76 "Guide to Israeli Research in Social Gerontology," Marcia Kretzmer.
- 23-76 "Disability and Rehabilitation - A Mathematical Model," Moshe Nordheim.
- 25-77 "Ethnic and Other Primordial Differentials in Intergenerational Mobility in Israel," Judah Matras & Dov Weintraub.

- 2-75 "הפצוי על ההתיקרות בגין מדיניות החרום הכלכלית", יעקב חביב ורוברט לרמן.
- 4-76 "ישרותים לעולים קשישים בישראל", יחיאל ערן וגרדה פרידהיים.
- 6-76 "מוגבלות ושיקום - שלב בהתפתחות האדם: מודל מתימטי", משה נורדהיים.
- 8-76 "תכניות לקשישים במרכזים קהילתיים בישראל", סוזי לינדר-פלץ.
- 10-76 "טיפול בית - קווים מנחים לגיבוש מדיניות וארגון הספקת השרות", נסים ברוך.
- 12-76 "סקירה בקורתית של מדיניות השכון בישראל", רוברט לרמן.
- 14-76 "שמוש בפנאי של גילאי 70+ - סקר ראשוני", חנה וייל ואירית ברמן-אשכנזי.
- 16-77 "לכרור המונח 'זקן' במקרא", משה א. קורץ.

BR-D-167-77